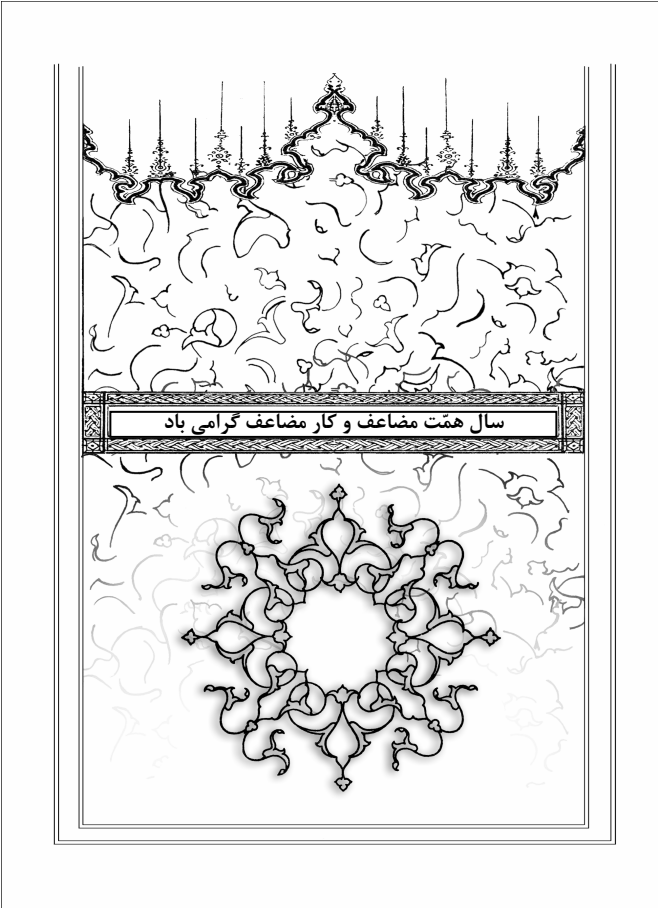

سَلَامٌ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدٌ

محدثات شيعه

«شرح حال بانوان راوی حدیث»

نگارنده:

نهله غروی نائینی

۱۳۸۹

دانشگاه تربیت مدرس

سرشناسه: غروی نائینی، نهلا، ۱۳۳۱
عنوان و نام پدید آور: محدثات شیعه/ نگارنده نهلا غروی نائینی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دفتر نشر آثار علمی، ۱۳۸۶.
مشخصات ظاهری: ت، ۴۲۲ ص.: مصور، نمونه.
فروست: دانشگاه تربیت مدرس، دفتر نشر آثار علمی؛ ۹۹.
شابک: چاپ دوم ۹۵-۶۲۱۳-۹۶۴-۲
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: چاپ قبلی: دانشگاه تربیت مدرس. ۱۳۷۵ (ه، ۳۷۲ ص.).
یادداشت: چاپ سوم: ۱۳۸۹ (فیپا).
یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۴۳-۳۷۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت: نمایه
موضوع: محدثان شیعه - سرگذشتنامه
موضوع: زنان شیعه -- سرگذشتنامه
شناسه افزوده: دانشگاه تربیت مدرس. دفتر نشر آثار علمی
رده بندی کنگره: ۱۳۸۶ م۳/ع۴/۱۱۵ BP
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۹۲
شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۷۵۱۶۸

محدثات شیعه (چاپ سوم)

نگارنده: نهله غروی نائینی
ویراستار ادبی: ناصر نیکوبیخت
ویراستار فنی: آتوما فروهی
طراح جلد: کوکب طاهباز
حروفچین: نوآور
ناشر: مرکز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس
شماره انتشار: ۹۹
شماره پیاپی: ۱۰۸
تاریخ انتشار: ۱۳۸۹
شمارگان: ۱۰۰۰

ISBN: 978-964-6213-95-1

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۲۱۳-۹۵-۱

نوبت چاپ: سوم
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:
مرکز پخش: تقاطع بزرگراههای آل احمد و دکتر چمران،
دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی، صندوق پستی: ۳۱۸-۱۴۱۱۵
تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹۶
دورنگار: ۸۲۸۸۳۰۳۲
بها: ۱۰۵۰۰۰ ریال

صحت مطالب کتاب بر عهده نگارنده است.

تقدیم بہ

پیشگاہ مقدس ولی عصرؑ

حجتہ ابن الحسن العسکری عجل اللہ تعالیٰ فرجہ

فهرست مطالب

مقدمه چاپ دوم م
مقدمه چاپ اول س
فهرست اصطلاحات ث

الف

۱ أم آبيها فاطمة الزهراء عليها السلام
۲۱ آمنه بنت وهب
۲۳ آمنه بنت احمد بن ذهل
۲۴ آمنه طباطبائي علوى اصفهاني
۲۴ آمنه علوى حسيني
۲۵ آمنه قزويني
۲۵ آروى بنت الحارث
۲۹ آروى بنت ربيعة
۲۹ أسماء بنت أبى بكر
۳۳ أسماء بنت عميس
۳۸ أم آبيها بنت عبد الله بن جعفر
۳۸ أم احمد بن موسى الكاظم عليه السلام
۴۱ أم اسحق بنت سليمان
۴۱ أم أسلم (صاحبة الحصاة)

٤٤	أم الاسود
٤٥	أم أنس (أم سليم)
٤٨	أم أيمن
٥٢	أم أيوب
٥٤	ام البداء
٥٤	ام بكر
٥٤	أم البنين (فاطمة) الكلابية
٥٦	أم جعفر بنت حسن بن حسن
٥٦	أم جعفر بنت محمد بن جعفر
٥٧	أم جعفر خطيب
٥٨	أم حبيبة (زملة)
٦١	أم حرام بنت ملحان
٦٣	أم الحسن بنت ابن شذقم
٦٣	أم الحسن (ام الخير) بنت عبد الله
٦٦	أم الحسن النخعيه
٦٦	أم الحسين (حسن) بن موسى بن جعفر <small>عليه السلام</small>
٦٧	أم حكيم الخوليه
٦٨	أم خالد
٧٠	أم الخير البارقيه
٧٢	أم داود
٧٣	أم رعدة القشيرية
٧٥	أم سعيد الاحمسيه
٧٦	أم سلمه
٨٣	أم سلمة أخت أبي عبد الله <small>عليه السلام</small>

فهرست مطالب

- ۸۴ ام سلمه ام محمد بن مهاجر
- ۸۵ أمَّ سَلَمَةَ بنت حَدَيْفَةَ
- ۸۶ أمَّ سَيِّانَ الاسَلَمِيَه
- ۸۸ أمَّ سَيِّدِ بنِ طَاوُوسِ (ام على)
- ۸۸ أمَّ عَبْدِاللهِ بنِ جَعْفَرِ
- ۸۹ أمَّ عَثْمَانَ
- ۸۹ أمَّ عَثْمَانَ (جُوَيْرِيَةَ)
- ۹۰ أمَّ عَطِيَّةِ الانصارية
- ۹۲ ام علاء الحسون
- ۹۲ ام على الحسون
- ۹۳ أمَّ عَيْسَى بنتِ عَبْدِاللهِ
- ۹۳ أمَّ غَانَمِ صاحِبَةُ الحِصَاةِ
- ۹۵ أمَّ قَرَوَةَ والدة الصادق عليه السلام
- ۹۶ أمَّ الفَضْلِ (لُبَابَةَ)
- ۹۹ ام كلثوم بنت رسول الله صلى الله عليه وآله
- ۱۰۰ ام كلثوم بنت على بن ابى طالب عليه السلام
- ۱۰۹ أمَّ كَلْثُومِ روغنى قزوینی
- ۱۰۹ أمَّ كَلْثُومِ الصُّغْرَى بنتِ على عليه السلام
- ۱۱۲ أمَّ كَلْثُومِ العُمَرَى
- ۱۱۳ أمَّ مَبِشَّرِ
- ۱۱۶ أمَّ مُحَمَّدِ بنتِ مُحَمَّدِ بنِ جَعْفَرِ
- ۱۱۷ أمَّ مُحَمَّدِ مولاةِ أبى الحسن الرضا عليه السلام
- ۱۱۷ ام المقدام الثقفيہ
- ۱۱۸ أمَّ مُوسَى

- ١١٩ أم الوشاء
- ١٢٠ أم ولد
- ١٢٠ أم هانى بنت أبي طالب
- ١٢٣ أم هانى الثقفية
- ١٢٤ أم هشام بنت حارثة (أخت عمرة)
- ١٢٧ ام الهيثم النخعيه
- ١٢٩ أمامة زوجة امير المؤمنين عليّ
- ١٣١ امرأة الحسن الصيقل

ب

- ١٣١ برة خزاعي
- ١٣٣ بنتا شيخ طوسى
- ١٣٣ بنت سيد مرتضى
- ١٣٣ بنت شيخ على منشار
- ١٣٤ بنت عمر بن يزيد
- ١٣٥ بنت وايلة بن الاسقع

ث

- ١٣٦ ثريا محسنى

ج

- ١٣٦ جارية خماسية
- ١٣٨ جبلة بنت المصفح العامريه
- ١٣٨ جبلة مكى
- ١٤٠ جدّه ابى طاهر
- ١٤١ جدّه على بن ميثم
- ١٤٢ جرداء بنت سمير (سمين)

فهرست مطالب

- جُمَانَة بنت مُسِيب ١٤٣
جوهرَة جارية أبي عبد الله ١٤٣
جُوَيْرِيَة ١٤٤
جُوَيْرِيَة (جَرِيرَة) بنت الحَارِث ١٤٥

ح

- حَبَابَة الوَالِيَة ١٤٨
حُبِّي أُخْت مَيْسِر ١٥٢
حَرَامَة (جَدَامَة) بنت وَهَب ١٥٣
حَرَة بنت حَلِيمَة سَعْدِيَة ١٥٥
حَسْرَة الانصاريَة ١٥٩
حَفْصَة ١٥٩
حَفْصَة بنت سيرين ١٦٠
حَكِيمَة بنت محمد بن علي عليه السلام ١٦١
حَكِيمَة بنت موسى بن جعفر عليه السلام ١٦٤
حَلِيمَة إسحاقية ١٦٧
حليمه سعديه ١٦٧
حَمَادَة بنت حَسَن اخت ابي عبيده حذاء ١٦٩
حُمَيْدَة البَرَبَرِيَة ام الكاظم عليه السلام ١٧٠
حميده رويدشتي اصفهاني ١٧٣

خ

- خديجه بَرغانِي قزوینی ١٧٤
خديجه بنت امام باقر عليه السلام ١٧٤
خديجة بنت امام جواد عليه السلام ١٧٥
خَدِيْجَة بنت حُوَيْلِد عليه السلام ١٧٥

- ١٨٤ خديجة بنت عُمر (العلوى)
- ١٨٦ خنساء بنت خِدام (حزام).
- ١٨٧ خوله بنت جعفر حنفيه .
- ١٨٩ خَوْلَة بنت حكيم .
- ١٩١ خَوْلَة بنت قيس (ثامر).
- ١٩٣ خيزران والده امام جواد عليه السلام

د

- ١٩٤ دارمية الحَجُونِيَّة.
- ١٩٥ دُرَّة بنتُ أبي سلمة .

ر

- ١٩٦ رَبَاب زوجه داود بن كثير .
- ١٩٧ رَبَاب زوجه امام حسين عليه السلام
- ١٩٩ رَبابه برغانى قزوینی .
- ١٩٩ رَبِيع بنتُ مُعَوِّذ .
- ٢٠١ رُحَيمُ أمُّ ولد .
- ٢٠٢ رُقِيَّة بنت إسحاق .
- ٢٠٣ رُقِيَّة بنت رسول الله صلى الله عليه وآله

ز

- ٢٠٤ زبيده بنت جعفر بن ابى جعفر منصور .
- ٢٠٥ زُبَيْده شيرازى قوامى .
- ٢٠٥ زَهراء .
- ٢٠٦ زينب (رَيْطَة) امرأةُ ابن مسعود .
- ٢٠٨ زينب بنت أبى رافع .
- ٢٠٩ زينب بنت ابى سَلَمه .

فهرست مطالب

۲۱۱	زینب بنت جَحْش
۲۱۶	زینب بنت خزیمه
۲۱۷	زینب بنت رسول الله ﷺ
۲۱۸	زینب بنت سلیمان بن علی
۲۲۰	زینب بنت علی بن أبی طالب ؑ
۲۲۸	زینب بنت کعب
۲۳۰	زینب بنت محمد بن یحیی
۲۳۰	زینب عطّاره الحولاء

س

۲۳۱	سالمة (سلمی) مولاة ابی عبد الله ؑ
۲۳۴	سِتُّ العَشیره
۲۳۴	سعیده
۲۳۶	سعیده أُخت محمد بن أبی عُمیر
۲۳۷	سعیده مولاة جعفر ؑ
۲۳۸	سَفَّانة طائی
۲۳۹	سُكَّینة بنت حُسن ؑ
۲۴۴	سَلْمی (ام رافع)
۲۴۶	سَلْمی بنتُ عُمیس
۲۴۸	سَمانة والده امام هادی ؑ
۲۴۹	سَوْدَة بنتُ زَمعة
۲۵۱	سَوْدَة بنت عمارة
۲۵۴	سوسن والده امام عسکری ؑ

ش

۲۵۶	شرف الاشراف
-----	-------------

شرف النساء علوى بغدادى ٢٥٦

شهدة بنت عديم ٢٥٧

شهربانو والدة على بن الحسين عليه السلام ٢٥٧

ص

صفيته بنت حبي (يحيى) ٢٥٩

صفيته بنت عبدالمطلب ٢٦٢

ض

ضباعة بنت زبير ٢٦٤

ضباعة (ضبيعة) بنت مقداد ٢٦٦

ضيافت شيرازى ٢٦٧

ع

عليته بنت على بن حسين عليه السلام ٢٦٧

عمرة بنت افعى ٢٦٨

عمرة بنت اوس ٢٦٩

عمرة بنت نفيل ٢٧٠

عمه حسن بن مسلم ٢٧٠

عمه محمد بن مارد (زياد) ٢٧١

غ

غنيمة أزدى ٢٧٢

ف

فاطمه بنت أسد هاشمى ٢٧٣

فاطمه (أمامة) بنت حمزة ٢٧٦

فاطمه (ام عبدالله) بنت حسن عليه السلام ٢٧٨

فاطمه بنت جعفر الصادق عليه السلام ٢٧٩

فهرست مطالب

۲۷۹	فاطمه بنت حبابه الواليه
۲۸۰	فاطمه بنت حسين <small>عليه السلام</small>
۲۸۵	فاطمه بنت سيد بن طاووس
۲۸۵	فاطمه بنت علم الهدى
۲۸۶	فاطمه بنت على بن ابى طالب <small>عليه السلام</small>
۲۸۸	فاطمه بنت على بن موسى <small>عليه السلام</small>
۲۹۰	فاطمه بنت مُنذر
۲۹۱	فاطمه بنت موسى بن جعفر <small>عليه السلام</small>
۲۹۵	فاطمه بنت الناصر
۲۹۶	فاطمه بنت هارون
۲۹۶	فاطمه بنت يمان
۲۹۷	فاطمه العاملى الجزينى
۲۹۸	فاطمه العكبرى
۲۹۹	فاطمه علوى اصفهانى
۲۹۹	فاطمه علوى حسينى
۳۰۰	فاطمه قزوينى
۳۰۰	فضّه بلاغى
۳۰۱	فضّة النويّية

ق

۳۰۴	قرائت شيرازى
۳۰۵	قنّواء الهجرى

ك

۳۰۷	كَبْشَة مولاة حسين <small>عليه السلام</small>
۳۰۸	كريمه بنت مقداد

٣٠٩	كُثْم بنت يوسُف
٣٠٩	كُثْم الكَرْخِيَّة
٣٠٩	كُثُوم بنت سليم
ل	
٣١٠	ليلى التميميه
٣١١	ليلى التَّقْفِيَّة (ام على بن الحسين)
٣١٢	ليلى الغفاريه
م	
٣١٣	ماريه
٣١٣	مارية العَبْدِيَّة
٣١٤	مارية قَيْطِيَّة
٣١٥	معصومه قوامى شيرازى
٣١٦	مُعِيرَة مَوْلَاة ابي عبد الله <small>عليه السلام</small>
٣١٦	مَتَّةُ أُخْتِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ
٣١٧	ميمونة بنت الحَارِث
ن	
٣٢٣	نَجْمِه (أُمُّ البَتِين) والدة الرضا <small>عليه السلام</small>
٣٢٥	نَرْجِس والدة القائم (عج)
٣٢٧	نرگس بَرغانى قَرَوِينى
٣٢٨	نَسِيم خَادِمَة أَبِي مُحَمَّد <small>عليه السلام</small>
٣٢٩	نُصْرَت آمِين
٣٣١	نَضْرَة الازدية
٣٣١	نفسه

۳۳۴	هرنية البادية
۳۴۳	منايع و ماخذ
۳۵۵	شرح اعلام
۳۷۷	نمايه آيات
۳۷۹	نمايه احاديث معصومين
۳۸۵	نمايه راويات
۳۹۷	نمايه اعلام

مقدمه چاپ دوم

با حمد و سپاس به درگاه حق تعالی و با سلام و درود بر رسول اعظم و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام، اکنون که پس از گذشت ده سال از چاپ اول کتاب محدثات شیعه به لطف و عنایت الهی توفیق چاپ دوم حاصل شد، باری تعالی را سپاس می‌گوییم که ما را از متمسکین به ولایت امیرالمؤمنین و پیروان ائمه اطهار علیهم‌السلام قرار داد.

در این نوبت چاپ، برای رفع نواقص چاپ اول کوشش شد. در این فاصله همواره به دنبال تکمیل نوشته‌ها و یافتن زنان راوی با شرط این کتاب بوده‌ام و در نتیجه بیش از پانزده تن بر اسامی چاپ اول افزوده شده است. که عبارتند از: آمنه بنت وهب، آمنه بنت احمد بن ذهل، ام جعفر بنت حسن بن حسن، ام کلثوم بنت رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، جدّه علی بن میثم، جرداء بنت سمیر، حلیمه سعیدیه، خوله بنت جعفر حنفیه، رقیه بنت رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، زبیده بنت جعفر بن ابی جعفر منصور، زینب بنت خزیمه، زینب بنت رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، زینب عطاره، عمرة بنت افعی و فاطمه بنت یمان. در مواردی هم مطالبی افزوده گردید، مانند عنوان «حق تعالی و حضرت فاطمه علیها‌السلام» ذیل عنوان فضایل حضرت زهرا علیها‌السلام.

چون کتاب محدثات شیعه یک مأخذ شناخت راویان و ناقلان حدیث است در ترتیب مطالب چاپ اول تغییری داده نشد تا دسترسی به نام راویان و یا افرادی که هر زن از آنها روایت کرده است، آسان دیده شود. همان ترتیب الفبایی حفظ شد و

برای اطلاعات بیشتر خوانندگان گرامی فهرست زنان راوی هر معصوم علیها السلام به صورت جداگانه در انتهای کتاب آمده است.

تصویر قبرستان بقیع در نسخه قبل به تصویر جدیدتری از آن تبدیل شد. مآخذ و منابع دیگر و جدید مانند کتاب مستدرکات علم رجال الحدیث (چاپ ۱۴۲۶ ق) به این مجموعه اضافه شد. برای افزایش و تکمیل نام زنان راوی، در این مجموعه نرم افزارهای حدیثی موجود استفاده شد. و احادیثی بر مجموعه حدیثی برخی راویان، چون فاطمه بنت حسین علیها السلام و فاطمه بنت علی بن ابی طالب علیها السلام و کلثوم بنت سلیم و... افزوده شده است. برای اطلاع بیشتر خوانندگان گرامی شرح حالی از اعلام و بزرگانی که در متن نامشان ذکر شده با عنوان شرح اعلام و به ترتیب حروف الفبا آمده است. امید آن دارم که این کوشش ناچیز قبول درگاه احدیت و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام قرار گیرد.

در خاتمه از موافقت شورای محترم نشر دانشگاه تربیت مدرس با چاپ دوم این کتاب و مرکز نشر آثار علمی دانشگاه با تقبل زحمات ویراستاری و چاپ کتاب و از بزرگوارانی چون استاد جلالی و حجة الاسلام معراجی که با راهنمایی های خود این جانب را یاری کردند، و همسر عزیزم نهایت تشکر را دارم.

من الله التوفیق

نهلہ غروی نائینی

تهران، جمادی الثانی ۱۴۲۸ ق / خرداد ۱۳۸۶ ش

مقدمه چاپ اول

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ، باعث الأنبياء و المرسلين ، و أفضل صلواته على سيد الأنبياء و خاتم النبيين و آله المنتجبين المعصومين ، لا سيما بقيّة الله في الأرضين ، روحى و ارواح العالمين لتراب مقدّمه القداء.

در شرح احوال و زندگانی زنان مطالعاتی انجام شده و کتابهایی به رشته تحریر درآمده است، اما در هر زمان نیازی وافر به بررسی احوال ایشان احساس می شود. سرگذشت ملتها و اقوام مختلف و چگونگی وضعیت زندگی زنان و حقوق و اختیاراتشان، همه گواه بر این مدعاست که آنان همواره تحت فشار و ظلم بوده و تحقیر شده اند و اجازه نیافته اند تا استعدادها و خلاقیت‌هایشان را به منصفه ظهور برسانند.

آنگاه که زن را موجودی فاقد احترام و ارزش می دانستند و حتی دختران را زنده به گور می کردند ، خداوند متعال با ظهور دین اسلام بالاترین هدیه را به زنان عطا نمود و در شأن و عظمت آنان در قرآن کریم آیات بی شمار نازل فرمود و سوره‌ای به نام ایشان (نساء) تخصیص داد.

قرآن ارزش وجودی طائفه نسوان را به همه انسانها خاطر نشان ساخت و یادآور شد که زن نه تنها موجودی عقب مانده نیست، بلکه از نظر خلقت، زن و مرد موجودی هم شأن و دارای حقوقی مساوی هستند. برغم توصیه و سفارشهای مؤکد

پیامبرگرمی اسلام، حضرت محمد ﷺ درباره زنان و حقوق ایشان، همواره جمعی در مهجور داشتن این آفریده ارزشمند الهی تلاش کرده و نخواسته‌اند استعداد و قدرت تفکر زنان مطرح گردد؛ به همین دلیل در نوشته‌های خویش از آنها نامی به میان نیاورده‌اند و یا به گونه‌ای فشرده و مبهم یاد کرده و یا نادیده‌شان انگاشته‌اند. کتابهایی که در شرح احوال و زندگانی بزرگان اسلام نوشته شده، بیانگر این حقیقت است که در هر زمان بخش مربوط به زنان با سهل انگاری و کم‌اعتنایی توأم بوده است. در نقل احادیث و شرح تواریخ همواره سعی شده است که، ارزش گفتار و نقش بانوان، کم رنگ و بی ارزش نشان داده شود (البته استثنائاً عایشه همسر پیامبر ﷺ به دلیل مسائل سیاسی احادیث و شرح حالش به تواتر نقل گردیده است). برای مثال، در میان کتابهای اهل سنت، کتاب هشت جلدی «الطبقات الکبری» اثر ابن سعد (م ۲۳۰) - کهن‌ترین اثر مکتوب در معرفی اصحاب رسول الله ﷺ - هفت جلد آن به معرفی مردان، و تنها یک جلد آن به معرفی بانوان اختصاص یافته است. اکثر مجلدات کتاب الاستیعاب فی معرفة الأصحاب اثر ابن عبد البر (م ۴۶۳)، مربوط به شرح حال مردان و تنها یک سوم از جلد چهارم، در شرح حال زنان تدوین یافته است. کتاب أسدالغابة فی معرفة الصحابة از ابن اثیر (م ۶۳۰) چهار جلد آن درباره رجال و فقط نیمی از جلد پنجم آن به گروه نسوان پرداخته است. همچنین کتاب الإصابة فی معرفة الصحابة اثر ابن حجر عسقلانی (م ۸۵۲) - که از همین منابع استفاده شده است - نوشته‌های مربوط به احوال و نام زنان، حجم اندکی را در مقابل گزارشهای مربوط به مردان تشکیل می‌دهد.

کتابهای رجالی شیعی نیز که معرفی‌کننده اصحاب رسول الله ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام هستند، وضعی مشابه کتب یاد شده، دارند. مثلاً قریب ۲۹ صفحه از کتاب «رجال» شیخ طوسی در بخش اصحاب پیامبر ﷺ به ذکر نام رجال، و دو صفحه به نام نساء اختصاص یافته است. شیخ طوسی در معرفی زنان صحابی رسول الله ﷺ،

فقط نام ۳۸ تن را ذکر کرده است. این اسامی به گروه خاصی اختصاص ندارد و چون از معیار و انگیزه شیخ طوسی در انتخاب این نامها اطلاعی نداریم، در خصوص علت قلت تعداد این اسامی نمی‌توانیم اظهار نظر کنیم. این در حالی است که «الاستیعاب» قریب ۴۰۰ زن صحابی، و «اسدالغابه» بیش از این تعداد را معرفی کرده است. این اختلاف عیناً در کتابهای معاصران، از جمله «تنقیح المقال» علامه مامقانی، «مجمع الرجال» مولی قهپائی، و «معجم رجال الحدیث» آیت الله خوئی نیز بیشتر مشاهده می‌شود؛ زیرا اینان نیز منابعی جز کتابهای علمای پیش از خود چون برقی، طوسی، نجاشی و... در اختیار نداشته‌اند. همچنین محقق اردبیلی که نام راویان را در کتاب جامع الرواة جمع کرده، نام زنها را ذکر نکرده است.

البته دانشمندانی چند به نوشتن گزارش احوال زنان برجسته همت گماشته و مجموعه‌هایی ارائه داده‌اند. ابن طیفور نام جمعی از بانوان را - که در مرتبه بالایی از فصاحت و بلاغت بوده‌اند - ذکر کرده و نمونه‌هایی از سخنان ایشان را در اثر خود - «بلاغات النساء» درج نموده است. عمر رضا کحاله در کتاب پنج جلدی «اعلام النساء» - که می‌توان گفت در این جمع آوری از بذل هیچ کوششی دریغ نکرده است - مجموعه جالب توجهی تهیه کرده و زنان طبقات مختلف مسلمان و غیر مسلمان از ملت‌های گوناگون را معرفی کرده؛ اما درباره بسیاری از زنان شیعی، حق مطلب را ادا نکرده است؛ مثلاً نام مادر شماری از ائمه معصومین علیهم‌السلام را یاد نکرده و در ذکر نام اصحاب رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز اسم برخی از زنان چون ام حُذیفه بن الیمان را ضبط ننموده است. وی در کتابش درباره عایشه دختر ابوبکر قریب ۱۲۰ صفحه مطلب نوشته است. در حالی که درباره حضرت زهرا علیها‌السلام فقط به ۴۲ صفحه بسنده کرده، و درباره حضرت خدیجه علیها‌السلام نیز بیش از شش صفحه مطلب نیاورده است.

زینب فوّاز بانوی دانشمند مصری لبنانی الاصل در کتاب یک جلدی «الدّرالمنثور فی طبقات ربّات الخدور» شرح حالی از بانوان مختلف را در زمانها و اعصار متفاوت به تحریر درآورده است. این کتاب گرچه از کتابهای معتبر مربوط به

زندگینامه زنان در جهان اسلام به شمار می‌رود، به علت گسترده بودن و اختصاص نداشتن به طبقه یا زمانی خاص، مجموعه‌ای ناقص و نامتجانس است که در آن نام زنان مسلمان و غیر مسلمان توأم آمده، و حتی در آن از زنانی یاد شده که چندان شایان ذکر نبوده‌اند، ولی از ذکر نام بانوان برجسته اسلامی غفلت کرده است.

شیخ ذبیح الله محلاتی کتابی در شش مجلد به نام «ریاحین الشریعه در ترجمه احوال زنان دانشمند شیعی» به فارسی نگاشته است. در این کتاب از برخی افراد چون أم سلیط - که از اصحاب رسول الله ﷺ بوده و نامش در همه کتب رجالی فریقین آمده است - سخنی به میان نیامده است، در حالی که از زنانی نام برده که شیعی نیستند و بعضی علاوه بر این که عالم نبوده‌اند، سزاوار نبوده است که نامشان در چنین مجموعه‌ای ذکر شود.

کتاب «معجم رجال الحدیث» در بخش «نساء» از فردی به نام أمی الصیرفی نام می‌برد که این شخص مرد بوده است و ذیل القاب مردها، خادم ابراهیم بن عبده النیسابوری را یاد می‌کند که از حدیثی که از کتاب «کافی» نقل کرده و این نام در آن حدیث آمده است، معلوم می‌گردد که این خادم، زن بوده است نه مرد. سید محسن امین در مجموعه ده جلدی کتاب اعیان الشیعه افرادی چون شراجه همدانی را به عنوان شیعه امیرالمؤمنین علیه السلام معرفی می‌کند که نه تنها از بزرگان شیعه نیست، بلکه زنی نابکار است. کتاب «جامع الرواة» اردبیلی که راویان کتب اربعه شیعی (الکافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و استبصار) را ذکر کرده است، در فصل نساء، ام سلیمان و حفصه بنت سیرین را که در کتابهای تهذیب و الاستبصار در سلسله سند حدیثی موجودند، از قلم انداخته است.

از کتابهایی که در دهه گذشته به چاپ رسیده، کتاب «موسوعة حياة الصحابیات» اثر محمد سعید مبیض، مجموعه‌ای در معرفی صحابیات رسول خدا ﷺ است؛ اما این کتاب به علت نداشتن فهرست اعلام، یافتن اسامی در آن دشوار می‌باشد و متأسفانه ترتیب حروف الفبا نیز در برخی موارد رعایت نشده است.

بررسی اجمالی کتابهای مذکور و توجهی که پس از انقلاب اسلامی و به ابتکار بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران امام خمینی (ره) به زن شد، این انگیزه را در نگارنده ایجاد کرد تا مجموعه‌ای در شناخت زنانی که ناقل گفتار و احادیث و فضایل معصومین و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام بوده‌اند، گردآوری کند. شاید که بدین ترتیب در جهت معرفی بیشتر بانوان مؤمن، عالم، فداکار، شجاع و فاضل گامی بلندتر برداشته شود.

از آنجا که شیعه همواره در طول تاریخ مظلوم واقع شده است، و اکثر نویسندگان و قلم به داستان در محو مفاخر شیعه و آثارشان همت گمارده‌اند، در این رساله از میان زنان راوی، آن دسته که به تشیع منسوب بوده انتخاب شده‌اند، تا بتوان با فرصتی بیشتر و حوصله‌ای فزونتر، به جمع‌آوری و تدوین شرح حال و احادیثشان پرداخت. بانوانی چون خدیجه کبری علیها‌السلام که همه اموال خویش را در راه دین و نشر آرمان الهی پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم صرف کرد، و در محیط شرک و بت پرستی، اولین فردی بود که به دین اسلام گروید و همه فشارها و سختیها را برای رضای خدا تحمل کرد. نمونه‌های عالی ایمان و صداقت چون: ام سلمه همسر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، ام ایمن خدمتکار آن حضرت صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و أسماء بنت عمیس همسر حمزه سید الشهداء که همواره در خدمت خاندان رسالت و محرم اسرار ایشان بودند و در بیان حقایق و احادیث آن بزرگواران سهم بسزایی داشتند. زنان شجاع و فداکاری همانند ام سلیم و لیلا غفاریه که در جنگها همراه رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شرکت داشتند و در کمک رسانی و مداوای مجروحان و آذوقه رسانی به سربازان، یاوران باوفا و کارسازی برای مسلمانان بودند. بانوانی نظیر اروی بنت حارث بن عبدالمطلب و زینب کبری علیها‌السلام که با سخنان فصیح و بلیغ و کلام آتشین و کوبنده خود دربار معاویه و یزید رازیر و رو کردند و این دو زمامدار طاغوتی را به عجز واداشتند و حامل پیام دو امام زمان خویش بودند. زنانی چون ام سلیم (مادر انس بن مالک) و ام الفضل (همسر عباس بن عبدالمطلب و خواهر میمونه زوجه رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) که مورد توجه و لطف پیامبر

بودند و آن حضرت به دیدارشان می‌رفت و به ایشان وعده بهشت می‌داد. همسران و دختران فاضل و فداکار ائمه علیهم السلام که همراه و همگام رهبران‌شان، مصائب و سختیها را متحمل می‌شدند، و حامل پیامها و گفتار آن بزرگواران بودند. علیا مخدراتی چون نرجس (والده امام زمان عج) و مادر احمد بن موسی الکاظم، چنان با لیاقت و علو مقام بودند که امانت امامت به ایشان سپرده شد. همچنین زنانی چون سعیده جاریه، که کنیز و خدمتکار امام صادق علیه السلام بود، اما چنان مقام والا و شخصیتی عالی داشت که امام علیه السلام به او فرمود: از خدا می‌خواهم همچنان که تو را در دنیا به من شناساند در آخرت، تو را زوج من گرداند.

به طور کلی هدف نگارنده از معرفی چنین زنانی این بود تا نشان دهد که این بانوان به عنوان نمونه‌های برجسته و الگوهای عالی، سهم بسزایی در انتقال احکام اسلامی و سخنان رسول الله صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام داشته‌اند.

در این کتاب علاوه بر روایان شیعی معصومین علیهم السلام، زنانی که بعد از حیات ائمه علیهم السلام می‌زیسته‌اند چنانچه از یکی از بزرگان و مشایخشان حدیثی اخذ نموده یا روایت کرده‌اند نیز نامشان در این مجموعه آمده است. درباره متأخران و معاصران - خصوصاً از زمان پیدایش کتب چاپی - با توجه به اجازه‌ای که از استادانشان در تعلیم و تدریس داشته‌اند نام آنها در زمره محدثان ذکر گردیده است.

علامه مامقانی فصل «النساء» را در کتاب تنقیح المقال چنین عنوان کرده است: «در ذکر نام زنانی که از پیامبر و ائمه اطهار صلوات الله علیهم اجمعین روایت کرده‌اند». بنابراین بانوانی را که نام برده است، راوی از معصوم محسوب می‌شوند. نگارنده نام زنان صحابی و راوی مذکور در کتاب تنقیح المقال و دیگر کتاب‌های رجالی شیعه را در این مجموعه ذکر کرده، اگر چه روایت و نقلی از آنها نیافته است. البته زنان صحابی و راوی رسول الله صلی الله علیه و آله را به شرط ملاکی بر دوستی، یاری و یا پیروی از مقام عصمت و طهارت در زمره محدثات شیعه نام برده است.

بنابراین برای نگارش این مجموعه، ابتدا اسامی زنان راوی و ناقل حدیث از

کتاب تنقیح المقال مامقانی اخذ و سپس با استفاده از دیگر کتابهای رجالی، تاریخی و سیره اهل سنت و شیعه، این اسامی تکمیل شد. برخی از نامها همچون بزّه خزاعی و ام محمد مولاة ابی الحسن الرضا علیه السلام - که در کتابهای مذکور نامی از آنها برده نشده بود ضمن بررسی سرگذشتها و احادیث به دست آمد.

چون هدف از این کتاب آشنایی با محدثات شیعه است، نام بانوانی درج شده است که به طریقی اخذ حدیث و یا نقل روایت کرده‌اند و ملاکی بر قبول ولایت علی علیه السلام و یا حبّ اهل بیت علیهم السلام از طرف آنها یافت شده است. زیرا امام باقر علیه السلام به نقل از پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

” لا یَنجُو مِنَ النَّارِ وَ شِدَّةِ نَفِیضِهَا وَ زَفیرِهَا وَ حَمیمِهَا مَنْ عَادَ عَلِیًّا وَ تَرَكَ وَ لَایَتَهُ وَ أَحَبَّ مَنْ عَادَاهُ (تنقیح المقال: ۸۳/۳). از آتش (جهنم) و شدت تکان، صدا و داغی آن نجات نمی‌یابد، کسی که با علی دشمنی ورزد و ولایتش را ترک نماید و دشمن علی را دوست بدارد.

امام رضا علیه السلام نقل از پدرانش، از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می‌کند که فرمود:

” لا یُحِبُّ عَلِیًّا إِلَّا مُؤْمِنٌ وَ لَا یُبْغِضُهُ إِلَّا کَافِرٌ (عیون اخبار الرضا: ۶۸/۲) جز مؤمن کسی علی را دوست نمی‌دارد و جز کافر کسی او را دشمن نمی‌دارد.

اسامی این بانوان بر اساس نام مشهورشان در کتابها و به ترتیب حروف الفبا تنظیم گردیده و به منظور تبرک و احترام مقام والای دخت گرامی پیامبر صلی الله علیه و آله - کفو امیرالمؤمنین علیه السلام و مادر ائمه معصومین علیهم السلام، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام - نام آن بزرگوار با استفاده از لقب «ام ابیها» آغازگر این اسامی است. برای هر یک از این اسمها ابتدا نام، نام پدر، خانواده، تاریخ ولادت، همسر، فرزندان، و شرح کوتاهی از زندگانی (در صورتی که منابعی در دسترس بود ذکر شده، و سپس خصایص اخلاقی و امتیازاتشان - بر اساس آنچه در کتب یافت شده - ذکر گردیده است. در اغلب موارد، بخشی هم تحت عنوان سخنان بزرگان مطرح شده است که مقصود از آن، آشنایی بیشتر با خصایص و شخصیت بانوان از دیدگاه علمای اسلامی بوده؛ زیرا تعریف و تحسین دانشمندی از یک فرد، نشانه علو مرتبه علمی و انسانی

اوست.

در بخش بعد نام کسانی آمده که آن راوی از آنها روایت کرده است. سپس نام افرادی که از راوی روایت نموده‌اند قید شده؛ و آخرین بخش شامل احادیثی می‌شود که آن بانو نقل کرده است. در این قسمت به جهت اختصار تقریباً به سه حدیث اکتفا شده و احادیث بیشتر به صورت ذکر منبع قید شده است.

در این تحقیق سعی بر استفاده بیشتر از منابع اهل سنت بود؛ زیرا ذکر شواهد از کتب ایشان پذیرش حقایق را آسانتر می‌سازد.

رعایت هماهنگی در طریق نگارش این مجموعه امری دشوار بود، بدین سبب که بطور مثال درباره حضرت زهرا علیها السلام کتابها نوشته شده است، در حالی که درباره برخی از زنان حتی چند سطر مطلب هم یافت نمی‌شد، و با خلاصه کردن مطالب درباره بزرگوارانی چون حضرات فاطمه و خدیجه و زینب علیهن السلام، حق مطلب ادا نمی‌شود.

صفحاتی از این کتاب به ملحقات اختصاص یافته که در آن تصویری از قبرستان بقیع که همسران، دختران و دیگر منسوبان به رسول الله و برخی از زنان صحابی در آن مدفونند، آمده و کپی برخی از اجازات مجتهده امین برای نمونه از اجازه به بانوان قرن‌های اخیر ارائه شده است.

امید است که این تحقیق در درگاه احدیت و معصومین علیهم السلام مورد قبول واقع شود. در خاتمه از کلیه بزرگوارانی که در تهیه این کتاب نگارنده را راهنمایی و مساعدت کرده‌اند صمیمانه سپاسگزارم و توفیق همگان را از خداوند متعال خواستارم.

تهران؛ جمادی الاول ۱۴۱۶ هـ ق برابر مهر ماه ۱۳۷۴ هـ ش.

نهلہ غروی نائینی

فهرست اصطلاحات

ام ولد: به معنای مادر فرزند است و آن کنیزی است که از مولای خود صاحب فرزند شود که پس از مرگ مالکش، و یا پس از تولد فرزندش آزاد می شود و به کسی به ارث نمی رسد.

حدیث: عبارت است از آنچه حکایت از قول، فعل و یا تقریر معصوم، می کند.
حسن: در اصطلاح علامه مامقانی به فردی اطلاق می شود که حدیثش حسن باشد. حدیث حسن به حدیثی گفته می شود که سندش به معصوم برسد و روایت آن امامی مذهب، ممدوح و مقبول باشند. خبر (حدیث) چنین فردی مورد قبول است؛ ولی یقین کامل همراه ندارد.

شیعه: مقصود از لفظ شیعه، مسلمانانی هستند که به جانشینی بلافصل حضرت علی علیه السلام پس از رسول الله صلی الله علیه و آله معتقد بوده و به خاندان عترت و طهارت مهر می ورزیده اند؛ لفظ شیعه در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله مطرح گردید.

صحابه: (به کسر یا فتح صاد) به کسانی اطلاق می شود که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را در حال اسلام دیدار کرده باشند. کلمه صحابی منسوب به صحابه است، در عرف صحابی به کسانی گفته شده است که مدت مصاحبتشان زیاد باشد.